

Liberalizmin Psikanalitik Yapıbozumu

Psychoanalytical Deconstruction of Liberalism

Efe BAŞTÜRK

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, RİZE, efe.basturk@erdogan.edu.tr

Makale Bilgisi

Gönderildiği Tarih: 11.06.2018

Kabul Edildiği Tarih: 30.06.2018

Yayınlandığı Tarih: 19.09.2018

Article Info

Date submitted: 11th June 2018

Date accepted: 20th June 2018

Date published: 19th September 2018

Özet

Yapıbozum, Derrida felsefesinde, yapıyı oluşturan ikiliklerin keyfiyetini vurgulamak amacıyla başvurulan bir yöntemdir. Yapıbozuma göre yapı, kendini istikrarlı bir bütün gibi sunmak için, kendini meydana getiren ikilikleri gizler ve saklar. Yapıbozumun amacı, yapıdaki içkin istikrarsızlığı ortaya çıkarmak, böylece yapının içine gizlenmiş saklı ilişkiyi deşifre etmektir. Yapıbozumun bu yönetsel bakışı, psikanaliz felsefesiyle uyumludur. Psikanaliz, bir felsefe olarak, Ben (self) idealindeki tamamlanmamışlığı vurgulamakta ve Ben yapısını kuran şeyin kendiliğe ait olan bilinçte değil, bilinci bilinmez bir yerden çevreleyen bilinçdışı olduğunu düşünmektedir. Psikanaliz ve yapıbozum, tutarlı ve istikrarlı addedilen birliklerin aslında kırılan olduklarını çözümlenmeye çalışmaktadır. Bu makalenin amacı, yapıbozum ve psikanaliz felsefelerindeki ortaklıkları tespit ederek, liberalizm ideolojisinde Ben idealine ve onun bir özne olarak konumlandığı kapitalist ilişkilere atfedilen tutarlılıkların istikrarsızlığını ve keyfilikliğini tartışmaktır. Liberalizm, Ben öznesinin rasyonel, özerk ve egoizm temelinde oluşan tutarlılığına ve bütünlüğüne dayanarak piyasa toplumsallığını olumlamakta ve olağanlaştırmaktadır. Bu olağanlaştırma hamlesi, özneye ve onun etkin olarak bulunduğu piyasa toplumundaki içsel çelişkileri saklama çabalarıyla sürekli doldurulmaktadır. Bu bağlamda, idealize edilmiş bir fail olarak "kurgusal Ben", kapitalist ilişkilere içkin olduğu varsayılan bir "Özne" söyleminin içine yerleşmek suretiyle kendilik bilincine ulaşmaktadır. Ancak söz konusu kapitalist ilişkiler kurgusal bağlama tekabül ettiği için, bu ilişkilerin içinde konumlanan Öznenin kendisi de boş-gösteren'e dönüşmektedir. Dolayısıyla kapitalist ilişkiler, tüm anlamını, liberalizmin "Ben" idealine yüklediği boş-gösterenler üzerinden türetmektedir. Kapitalizm, somut toplumsal gerçekliğin fark edilmediği bir "kurgulanmış gerçeklik" ve "kurgulanmış Ben" üretmek suretiyle kendi tutarsız ve istikrarsız işleyişini saklamaktadır. Bu çalışmada kapitalizmin Özne-merkezli yapısının içsel tutarsızlığı psikanalitik yapıbozum yöntemi aracılığı gösterilmeye çalışılacaktır. Yapıbozum ve psikanalizin bir araya getirilmesinde ortak amaç, hem özne—merkezli toplumsal ilişkilerin hem de bu ilişkilerin merkezindeki öznenin kurgusal üretimini açığa çıkartmaktır. Başka bir deyişle psikanalitik yapıbozum, toplumsal ilişkilerin yapısal istikrarsızlığının belli bir Özne teması içerisinde görünmezliğinin deşifre edilmesine odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapıbozum, Psikanaliz, Özne, Liberalizm

Abstract

Deconstruction is a method adopted in Derrida philosophy to emphasize the state of dualities. According to deconstruction, the construction hides and keeps the dualities that create itself in order to present itself as a stable whole. The purpose of the deconstruction is to reveal the immanent instability of the construction, thus to unveil the hidden relation within in the construction. This methodical view of the deconstruction is compatible with the philosophy of psychoanalysis. As a philosophy, psychoanalysis emphasizes the incompleteness of Self-ideal and considers that what constitutes the construction of Self is not the self-conscious, but the unconscious that surrounds the conscious from somewhere uncertain. Psychoanalysis and deconstruction try to resolve the fact that unities, which are considered consistent and stable, is actually fragile. The aim of this essay is to discuss the instability and arbitrariness of the coherence attributed to the Self-ideal in the ideology of liberalism and to the market society in which Self-ideal is situated as a subject, by identifying commonalities in the philosophies of deconstruction and psychoanalysis. Liberalism affirms and normalizes market society by depending upon the coherence and integrity of subject of Self which is rational, autonomous and constitutes on the basis of egoism. This process of normalization is constantly being filled with efforts to preserve the intrinsic contradictions in the subject and in the market society in which the subject is effective. In this context, the fictive Self reaches to the self-cognition by positioning itself within the discourse of the Subject which is assumed as the immanence part of the capitalistic relationships. However, since the capitalist relations correspond to fictional contexts, the Subject, which is located within these relations, is itself transformed into the empty-signifier. So, the capitalistic relations derive its meaning from the empty-signifiers which liberalism imposes on the "Self" ideal. Capitalism hides its instability through producing "fictive reality" and "fictive Self" in which the concrete social reality cannot be noticed. In this study, the instability of the structure of the subject-centered is tried to be demonstrated with the psychoanalytical deconstruction. The purpose of bringing deconstruction and psychoanalyses together is to reveal the fictive production of both subject-centered social relations and the subject itself which is assumed as the central figure in these relationships. In other words, the psychoanalytical deconstruction focuses on revealing the invisibility of the discursive-structural instability ascribed to the subject.

Keywords: Deconstruction, Psychoanalyses, Subject, Liberalism

Giriş

Yapıbozum ve psikanaliz bir ortaklığa sahip olabilir mi? Bu soru, ilk başta, hem yapıbozumu amaçsal bir bağlama yerleştirebilmenin, hem de psikanalizi bir felsefe düzeyinde ele alarak onu "anlama ve açıklama" imkanının kendisine dönüştürme vaadini içinde taşır. Bu nedenle, yapıbozum ve psikanalizi birlikte ele almanın imkanı ve nedeni, anlama ve açıklama çabasını verili addedilmiş olanın ötesine taşıma fikrinde saklıdır. Daha doğrusu, psikanaliz ve yapıbozum, anlama ve açıklamayı, şeylerin görünüşleri veya temsilleri ile yetinilmeyen bir bağlama doğru taşımaya vaat ederek, anlamının kendisini bir tür deşifre işlemine dönüştürmektedir. Yapıbozum, Derrida'cı anlamıyla söylersek, yapının tutarlı görünümünde saklanmış ve gizlenmiş olan tutarsızlıkların açığa çıkarılması amacıyla kullanılan bir okuma biçimidir (Derrida, 1992a:212; Sallis, 1987:3). Derrida, bu okuma biçimini, metinlerarasılık yoluyla devreye sokmaya çalışır. Metinlerarasılık, bir metnin muhtevasında bulunan ya da içerilen anlamı metin merkezli okumamaktır. Başka bir deyişle, anlam, metin aşmaktadır ve her metin aslında başka metinleri kendinde saklı olarak içerir (Derrida, 1992b: 101). Böylece, anlam, metinler arası gelişen ve anlamı kendinde içermeyen bir metin düşüncesine yaslanır.

Derrida'nın metinlerarası okumasında yapıbozumun işlevi, metnin anlamı kendinde içeremediği düşüncesini ortaya çıkarmasıdır. Derrida, yapının içine yerleştirilen anlamın yapıyla özdeş tutulduğunu öne sürerek, yapıdaki eksikliğin anlamı içermeme olarak belirlediğini ifade eder (1978:280).

Derrida'nın yapıbozumda yapmaya çalıştığı şeyi bir başka şekilde yapma uğraşı veren psikanaliz ise, psikolojinin temel nesnesi olan Ben'in eleştirel bir çözümlemesini yapmakta ve Ben'in kendinde tutarlı ve istikrarlı bir bütünlüğe sahip olamadığını iddia etmektedir (Tura, 1996:16). Kaldı ki, psikanaliz, klinik tedavi biçimi olarak psikoterapi ile sınırlandırılmayacak bir işleve sahip olması bakımından da önem arz eder. Bir açıklama ve anlama biçimi olarak psikanaliz, bilhassa Lacan ile beraber felsefi bir derinliğe sahip olmaya başlamış ve insan varlığının kendisini açıklamaya dönük bir düşünsel sistem olarak kavranmaya başlamıştır (Rabate 2003:5). Bu nedenle psikanaliz, bir felsefi sistem olarak yapıbozumla benzer niteliklere sahiptir; çünkü her ikisi de sorunsal olarak ele alınan nesnenin kendinde içerdiği iddia edilen anlamdan eksik olduğunu iddia etmektedirler. Aslında, hem yapıbozum hem de psikanaliz, yapının tutarlı bir birliğe sahip olduğu iddiasını reddetmek yerine, yapının böylesi bir varlığa *sahipmiş-gibi-göründüğü* tezinde durmaktadırlar. Bu tavır, yapıbozum ve psikanalizi, tavır almaktan ziyade tutarlı addedilen yapısal söylemlere için tutarsızlık noktalarını deşifre etmeye sevk etmektedir.

Bu deşifre işleminin izini sürebileceğimiz konulardan bir tanesi, liberalizm ideolojisi ve ona özgü özneleştirme pratikleridir. Liberalizm, bir on dokuzuncu yüzyıl ideolojisi olarak, modernizmin tüm veçhelerini bünyesinde barındırmaktadır – ki bunlar akla ve bireysel özerkliğe duyulan sonsuz güven ile bireyin dışındaki tüm yasal ve idari kurumlar ile pratiklerin birey karşısında olabildiğince yetkisiz kılınmasını imleyen sınırlandırıcı söylemlerin bir aradalığı ile meydana gelir. Ancak liberalizmi konumuz açısından önemli kılan, liberal öznenin, daha doğrusu liberalizm sayesinde imal edilebilecek olan özne fikrinin imlediği tutarlılık ve bütünlüğün aslında radikal bir istikrarsızlığa sahip olması ve bunun liberalizm söylemleri vasıtasıyla daima silikleştirilmeye çalışılmasıdır. Liberalizmin özne varsayımı, ki bu varsayım liberalizmin öngördüğü ekonomik-toplumsal yapı (serbest piyasa) ile politik yapı (sınırlı-anayasal devlet) ile daima ilişkilendirilmektedir, tarihten ve mekandan bağımsızlaştırılmış bir *evrensel* ile dolayım yoluyla imal edilmektedir. Bu evrensel, anlamını, olguların özerk gerçekliği karşısında kendini muaf addedebilecek biçimde içeriksizleştirilmesinden devşirmektedir. İşte bu içeriksiz-evrenselin, kendisini zaman ve mekandan soyutlayarak bir öznedeki görünür kılınmasının nedeni, liberalizmin psikanalitik yapıbozumuna neden ve imkan oluşturan şeyi yansıtmaktadır. Çünkü içeriksiz-evrenselin öznedeki görünür kılınması, içeriksiz oluşun yapısal göstereni olan özneliğin *istikrarlı bir içerik ile yüklüymüş gibi* sunulmasına temelden bağlıdır. Bu yükleme işlemi, bir taraftan yapının tutarlı görünürlüğüne saklı olan tutarsızlığın açığa çıkarılması olarak yapıbozumu, diğer taraftan ise yapının, izi sürülemez bir içeriksizlik ile yüklü olmasına karşın kendini bir-ve-bütün sanmasındaki *yamuk bakış*

* Yamuk bakma, Lacan'cı psikanalize ait bir kavramlaştırma olan ve aşağıda detaylandırılacak olan *objet petit a* ile ilişkilendirilerek anlamını kazanan bir Zizek kavramıdır. Lacan'ın *objet petit a*'da gördüğü şeye benzer olarak, Zizek, yamuk bakış yoluyla Gerçeğin dosdoğru görünebilirliğinin bizzat özne tarafından engellendiğini ifade eder.

mefhumunu deşifre etmeyi vaat eden psikanalitik çözümlemeyi gerektirmektedir. Liberalizmin özne ve özneye atfettiği soyut tutarlılıklar dünyası, yapıbozum ve psikanalitik çözümleme sayesinde dosdoğru görünebilir bir gerçekliğe indirilebilir.

Liberalizm, şayet içeriksiz-evrensele referansla kurulan bir özne fikrinin politik göstereni ise, bu evrenselin somutlaştığı düzlem de kapitalizmin kendisidir. Kapitalizm, liberalizme için soyut gösterenlerin açığa çıktığı ve bu anlamda soyut tutarlılık zincirinin varsayımsal düzeyde temellendirilme uğraşında kalındığı sosyo-politik bir varoluş alanıdır. Kapitalizm, liberalizm içinde tanımlanan tüm soyut gösterenlerin eyleme geçirildiği bir ilişkisel alan olarak, hem liberalizme tutarlılık katmakta, hem de liberalizmin geçerliliğinin doğrulandığı bir ilişkisel saha haline gelmektedir. Başka bir deyişle, kapitalizm, anlamını, liberalizme için soyut temellendirme girişimlerinin sağlayıcısı olmaktan devşirmektedir. Kapitalist ilişkiler ağının bireylerin aksiyomatik doğaları ve ona atfedilen hipotetik eyleyiş biçimleri üzerinden açıklanmaya çalışılması, kapitalizmin liberalizme ait soyut gösterenler birliği ile yakın ilişkide olduğunun, hatta ona tümüyle bağlı olmak zorunda olduğunun bir ispatı niteliğindedir. Çünkü kapitalizm, kendi somut işleyişini, ancak soyut gösteren zincirine atıfla saklayabilmektedir. Bu saklama ya da yer-değiştirme, Marksist ekonomi politiğın olduğu kadar Lacan'cı psikanalizin de temel ilgi alanlarından bir tanesidir, çünkü her ikisi de, benzer biçimde, kapitalist ilişkiler ağı içerisinde bireylerin "özne" olarak konumlanmalarında etkili olan soyut gösterenlerin gerçekliği gizleyerek bireyler arası ilişkileri tümüyle imal edilmiş gösterenler-arası transfere dönüştürdüğünü iddia etmektedir. Marks için kapitalist ilişkinin temel başarısı, gerçekte vuku bulan sömürü ilişkisinin liberalizme için varsayımlar dahilinde gizlenmesinde saklıdır. Buna göre, kapitalizm, örneğin "insan doğası" adı altında saydığı bir dizi temel varsayım ile somut ilişkilere soyut bir temellendirme sağlayarak, gerçekliği mistifike etmektedir. Bu mistifikasyon, gerçekliğin kendisini doğrudan kendisi içinden okumayı imkansız kılarak, belirsiz ve soyut gösteren zincirlerini egemen kılmaya dönük bir hamleyi taşımaktadır.

Lacan da benzer bir önermede bulunmak suretiyle, kapitalizmin özellikle meta fetiş dolayımıyla özneyi ürettiğini savunur. Meta fetişizmi, Marks'ın da önem verdiği bir problemdir, ancak Marks fetişizm tartışmasını yapısal bir süreçte, yani kapitalist ilişkiler ağının merkezinde bulunan temel bir işleyiş mekanizması dahilinde açıklamaya çalışırken, Lacan için fetişizm problemi özne-oluş ile ilgili bir meseledir. Fetişizm, öznenin kendi gerçekliğini dışsal nesnelere ile yer değiştirmesi anlamında bir arzu yatırımının kendisidir ve fetişleştirme yoluyla özne, kendini, kendisinin dışında bulunan metalar ile kavrar. Bu dışarıdan-kavrayış, öznenin öz-bilinç geliştirmesi ile değil, dışsallığın yer değiştirerek bizatihi somut gerçekliğin yerini alması nedeniyle Lacan'da tartışılır. Nitekim Lacan, kapitalizmin temel işleyişinde böylesi bir yer değiştirme görür ve metanın özneye ait bir mülkiyet ilişkisi içerisinden değil, bizatihi öznenin kendisi olarak okunması gerektiğini söyler. Öznenin kendisini dışındaki metaya atfen kavraması (recognition) ve buna bağlı kalarak göstermesi (demonstration), kapitalizme için gösteren temsillerinin gerçekliği mistifike etmesinin kaçınılmaz sonucu olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden Lacan'cı psikanaliz ile Marks'cı ekonomi politik eleştirisi bu bağlamda birleşmekte ve kapitalizmin özneyi imal eden mistifikasyonunu deşifre etmektedir.

Ancak bu deşifre işlemi salt psikanalitik önermeler ile sınırlı kalmamalıdır, çünkü kapitalizmin psikanalitik eleştirisi (öznenin dışsal gösterenler aracılığı ile kavranabilirliğe indirgenmesi) bu eleştirinin merkezinde yer alan soyut önerme ağlarının yerinden edilmesi ile mümkündür. Daha doğrusu, liberalizmin ve kapitalizmin psikanalitik eleştirisi, bu yapılar içerisinde öznenin üretimi ve öz-bilincindeki dışsal gösterenlerin etkisi ile sınırlı kalır. Oysa liberalizmin ve kapitalizmin psikanalitik eleştirisi, özneyi imal eden söylemin kendisine de yönelmelidir. Yapıbozum bu nedenle psikanalitik eleştiriye hem bir temel oluşturur, hem de bu eleştiriye anlamlı bir içerik kazandırır. Çünkü yapıbozum, söylemsel birliklerin kendilerine atfettikleri düzenlilik şemalarındaki düzensizlikleri ve keyfilikleri açığa çıkarma girişimi olarak, psikanalitik eleştirinin göstermeye çalıştığı mistifikasyon süreçlerini daha en baştan görünür kılar. Örneğin, psikanalitik eleştirinin merkezinde bulunan "insan doğası" aksiyomu, kapitalist ilişkide temsil edilen bir dizi ilişkisellik içerisinde okunmaktadır. Oysa yapıbozum, ilişkiye temel oluşturan önermenin kendisine yönelerek düzenliliği en başında deşifre etmeye yönelir. Bu nedenle yapıbozum, hem psikanalitik eleştiriye ihtiyaç duyduğu temeli sağlar, hem de kapitalizmin somut işleyişinde hakim olan görünmez söylemlerin etkisini görünür kılar. Bu makalede amaçlanan şey,

liberalizmin ve onun söylemsel önermelerinin yansıma biçimi olarak kapitalizmin psikanalitik eleştirisini biraz daha derinleştirmek suretiyle, bu eleştiri yapıbozumla birlikte değerlendirmektedir.

Derrida ve Yapıbozum

Yapıbozum, temelde, Batı felsefesinin özünde yer alan ve bir hâkim düşünme mantığının çalışma biçimine sinmiş olan keyfiliği ve nedensizliği göstermeye odaklanan bir okuma biçimi olarak düşünülebilir. Derrida'nın yapıbozum ile kast ettiği, Platon ile başlayan Batı düşünme geleneğinin merkezi temasını oluşturan Logos-merkezli kavrayışa için temelsizlikleri açığa çıkarma girişimidir. Ancak bu girişim, seçici olmak zorundadır; zira yapıbozum, doğası gereği, bir düşünme sistemi kurmak yerine verili düşünme biçimi ile bu biçim üzerinden aşkınlaştırılan bir evrenselleştirme hamlesini geçersizleştirme çabası olarak işler. Derrida, bu nedenle, yapıbozumu Batı felsefesinin kökenine yerleştirerek, başlangıç varsayımlarına dönük bir eleştiri takip eder. Derrida'nın buradaki ana teması, Batı felsefe geleneğine sinmiş mevcudiyet metafiziğidir. Derrida'ya göre Batı düşünme biçimi, mevcudiyeti inşa eden (Rutli, 2016:52) bir felsefe geliştirmiştir ve bu düşünme biçimi, var olan her şeyin bir düşünce merkezinde kavranmasının temelini teşkil etmiştir.

Düşüncenin yapıyı kuşatarak anlamı yapının kendisinde göstermesi, Derrida'cı yapıbozumun öncelikli hedefidir. Çünkü Derrida için önemli olan, yapının düşünce ile dolaylanarak anlam üzerinde özdeşlik kurması sayesinde açığa çıkan tutarlılık ve bütünlük yanılmasının deşifre edilmesidir. Yapıbozum, bunun için, bir tür karşı-düşünme olarak örgütlenen bir girişim olarak adlandırılabilir (Doyon, 2014:140). Bu karşı-düşünmenin temelinde yatan temel amaç, yapıya iliştilmiş anlamın yapıya kazandırmış olduğu kesinlik ve bölünmezlik olarak düşünebileceğimiz bir sabitlik kavrayışını *geçersiz* kılmaktır. Ancak Derrida'nın yapıbozum ile reddediş felsefesi geliştirmedeğini hatırla tutmamız gerekmektedir. Zira Derrida, *düşünce ile mevcudiyet inşa etme* arasındaki bağıntıdan kaçınmak adına yapıbozumu bir anlam sorgulama girişimi olarak düşünmeye ağırlık vermektedir. Derrida'nın yapıbozum ile eleştiriye tabi tuttuğu şey, yapıya istikrar kazandıran temelsiz düşüncenin imlediği mevcudiyet düşüncesidir. Bu mevcudiyet düşüncesi, anlam ile yapı arasında yalnızca bağıntı kurmaz; ayrıca anlam ile yapı arasında bir özdeşlik kurmak suretiyle yapının daima düşünce alanına çekilmesini zorunlu kılar. Dolayısıyla mevcudiyet, bir taraftan yapı yoluyla somutlanır (görünür kılınır), fakat diğer taraftan yapıyı inşa eden düşünce ile özdeşlik içerdiği ölçüde somutluktan soyutlanır. Başka bir deyişle, mevcudiyetin kendisi metafizik bir öğeye dönüştürülür: zira yapı ile anlam arasında kurulan özdeşlik, bu özdeşliği somutluktaki temsile bağlayarak hem duyumsanır bir mevcudiyet yaratır, fakat hem de bu arada kurulan özdeşliğin imlediği bir tarih-dışılık yaratılır. Yapı, anlam ile özdeş kılındığı sürece ve ölçüde, bulunduğu somutluğun sınırlılığından muaf hale gelir. Aynı şekilde, düşüncenin kendisi de belirli bir istikrarlı yapı üzerinden kavranır hale gelerek geçerlilik elde eder.

Derrida için mevcudiyet metafiziğinin özünde yatan şey, düşüncenin en temelde, yani henüz bir yapıda görünür kılınmadan evvel, ikilik tesisi yoluyla imal ediliyor olmasıdır (Derrida, 1982a:43). Bu ikilikler, anlam ile yapı arasındaki tutarlı addedilen birliği kuran şeydir. Buna göre anlam ile yapı arasındaki düşünce dolayimli özdeşlik, aslında temelde kurulan dışlamalar ve içermeler yoluyla kurulmaktadır. Derrida, böylece yapıyı kuran şeyin aşkın ve sabit bir anlam değil, temelde kurulan bir keyfiyet olduğunu belirtir (Derrida, 1982b:86). Keyfilik, öyleyse, bilinçli bir tercihte ya da iradi bir eylemde değil, yapının inşasında saklı olan bir içkinliktir. Derrida, bu içkinliği deşifre ederek, yapının tutarsızlığını ve ayrıca yapıyı dışarıdan kuran ve ona bir form kazandıran mevcudiyet düşüncesinin dayandığı temelsizliğini açığa vurur. Çünkü düşünce, ikiliklere dayalı gelişen dışlama pratikleri sayesinde kendisine tutarlılık kazandırarak, aslında kendinde bütünlük temsil edemez; hatta tam tersine giderilemez bir eksiklik ile malul olmak durumundadır. Çünkü yapı-anlam özdeşliği, düşüncenin ikilik kuran bağlamına dayandığı ölçüde, kendisinin dışında bulunan ve ikiliğin öbür tarafını temsil eden bir dışsallığa daima *açıklık* halindedir. Bu açıklık, yapının sadece tutarsızlığını göstermez, yapının aynı zamanda anlamının daima dışarıdan geldiğini de göstermesi bakımından konuyu çok ilginç bir noktaya çekmemizi sağlar. Anlamın yapıya dışarıdan gelmesi ve fakat yapının anlamı kendi-imiş-gibi göstermesi sürecini deşifre etmeye dönük yapıbozumun psikanalitik bir çözümleme ile benzerliği ve ortaklığı tam da bu noktada cereyan edecektir.

Lacan'cı Psikanaliz Felsefesi

Lacan, psikanalizi klinik tedavi yöntemi olmanın dışına taşımış ve psikanalizi varoluşu anlama ve açıklama çabası anlamında felsefi bir sisteme dönüştürmüştür. Lacan'ın bu çabasının altında yatan neden, psikanalizin ele aldığı nesnenin – yani bilinçdışının – ancak sistemli bir bakış sayesinde keşfedilebileceği inancıdır (Homer, 2013:14). Bilinçdışının bilimi anlamında psikanaliz, dile getirilemeyen, daha doğrusu dilin alanı içinde kendine yer bulamayan etkilerin deşifre edilmesi konusunda belirli bir işleve ve misyona sahiptir. Bu, Lacan'ın tabiriyle, psikanalizi bir tür görünmeyen bilimine dönüştüren şeydir (Lacan, 2013:28). Nasıl ki felsefe gerçekte olduğu varsayılan fakat kendisi apaçık olarak görünmeyen bir hakikat düşüncesini açığa çıkarma, onu görünür kılmaya gibi bir çabadan doğmuştur; psikanaliz de görünmeyen fakat varoluşu sürekli etkisi altında tutan bilinçdışını deşifre etmeye yönelmiştir. Bu, Lacan'cı psikanalizi, bir taraftan Freud'a geri döndüren fakat diğer taraftan Freud'un ötesine geçmesine neden olan bir düşüncedir. Çünkü Lacan, bilinçdışının varlığını ve varoluş [yapı] üzerindeki etkilerini kabul etmekle Freud'a yaklaşırken, bilinçdışını işleyiş biçimini dil sistemine benzetmesi bakımından Freud'dan ayrılmaktadır (Roudinesco, 1990:132).

Lacan'ın psikanalize ilişkin ünlü "bilinçdışı dil gibi yapılanmıştır" önermesi (Lacan, 2013:215), özne üzerine geliştirilen varsayımların yapısal bir okuması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilinçdışının dil gibi yapılanmışlığından kasıt, anlamın, dilsel ifade sisteminde her zaman tamamen içerilemeyeceği ya da anlam ile dil arasında daima bir boşluğun kalacağı düşüncesidir. Lacan, Saussure ve Benveniste'nin dilbilim kuramlarını kendine referans alırken, dilsel sistemin imlediği iletişim-dışı bağlamına odaklanır. Lacan için dil, tıpkı Saussure'de olduğu gibi, insanlar arası iletişimin – ya da konumuzla uyumlu olması açısından buna "mübadele" de diyebiliriz – bir ögesine indirgenemez, zira dil kendine özgü yapısal bir içeriğe sahiptir. Dil, bu yönüyle her tür kullanım koşuluna kendini önceden dayatan bir mantığa sahip olarak, ifadeyi ön-belirlemektedir. Saussure'e göre bu, yani dilin yapısallığı, kullanımı bütünüyle önden belirleyerek kullanımın öznel boyutunu lağveden bir durumun oluşması anlamına gelmez, tersine, Saussure'e göre yapısallık ile öznellik arasında sarmal bir bağ yaratır (Saussure, 1959:8). Buna göre öznellik, bütünüyle, içinde konumlandığı yapı içinde ve aracılığı ile imal edilir. Dil, mübadele nesnesi olmanın ötesinde, kullanımın sınırlarını tayin eden bir göstergeye dönüşür.

Lacan için dilin sınır gösteren fonksiyonu bilinçdışının temelini oluşturur. Çünkü dil, sınır gösterici bağlamı dolayısıyla, yalnız mevcudiyet halinde *düşünülenin* değil, fakat mevcudiyetin ötesine taşmayı başaran *düşüncenin* de sınırlandırıcıdır. Başka bir deyişle, yapı yalnızca mevcudiyeti değil, mevcudiyetin dışında olanı da kendinde kapsamakta, böylece olan-olabilecek ikilikleri dahi mevcut yapısallığın içinde bir arada tutulmaktadır. Lacan'ın "Simgesel" adıyla andığı ve kültürel düzenin (normların ve buna göre yapılandırılmış davranışlar düzeninin) öznenin bilincini yapısal olarak bilinçdışı bağlamda kuşattığı çevrenin kendisidir. Simgesel, düzensiz ve görünürde doğrudan ifade edilemeyecek – ya da anlam ve dilsel gösterenler ağı içerisinde özdeşlik sağlayamayacak – bir dizi öğenin tutarlı ve anlamlı bir gösteren ağı oluşturması yoluyla meydana gelen bir sabitliktir. Simgesel, Lacan'ın psikanaliz felsefesinde İmgesel adıyla anılan evrenin henüz oluşum aşamasında devreye giren bir dolayımlayıcı olarak işlev taşır. Lacan'ın ünlü "Ayna Evresi" önermesinde (Lacan, 2011) ortaya koyduğu gibi, İmgesel, varlığın kendini kendinde değil ancak bir yansıtıcı yüzeyde kavrayabildiği dönemdir. Ancak bu kavrama, varlığın görüntüsü üzerinden kurulan deneyimle sınırlıdır; bu deneyimi anlamlı kılabilecek olan şey, varlığı mevcut ifade yapısı içinde konumlandırarak olan Simgesel'dir. Simgesel, İmgesel evrede farkına varılan varlığın ismini koyacak Öteki-nin Bakışı'dır (Bowie, 2007:94). Öteki, namevcut varlığı ile anlamlandırmayı sağlamakta, varlığa kendi görüntüsünü kavramasını sağlayan dilsel düzen olarak belirlemektedir. Böylece özne, kendi özneliğini, kendi farklılaşmış varoluşu (*Cogito*) ile değil, kendine ilişkin görüntüsünü kendisine anlamlı bir kendilik olarak sunan (*demonstrate*) Öteki yoluyla kavrar. Öteki, özneliğin imal edildiği yapısallığın koşullayıcısından başka bir şey değildir. Çünkü Öteki yoluyla özne, kendi özneleşme koşulları ile imkanlarını kavramaktadır. Burada devrede olan dilin kendisidir: çünkü dil, yapısallığı sayesinde, öznenin konumlanma biçimlerini ve kendini kavrama biçimlerini sembolize ederek kavranma ilişkisinin (ben-öteki) nedenini oluşturur.

Lacan için Ben (self), hiçbir zaman özerk ve tutarlı bir yapı değildir. Tersine, kendini ancak kendinin dışına çıkararak kavrayabilen (Öteki'nin bakışına duyulan gereksinimin nedeni budur) bir varlık olarak

Ben, ismini (anlam) daima dışarıdan alır. Kendi ismi, her zaman bir-başkasının-ismi olarak koyutlanır. Lacan için bu, Simgesel evrenin temel izleğidir: özne-leşme, daima kendinin aşılmasıdır – bu varsayım, psikanalizin temel hipotezi olan doğa-kültür farklılaşmasının insanı özneye dönüştüren dolayımlayıcı ilişkisini (Zupancic, 2011:9) göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü insan, kendi biyolojik (tekil) varoluşundan kültürün öznesine dönüşürken, tikel anlamını kendisinden değil, kendisinin dışında bulunan namevcut bir Öteki'nin anlamlandırması yoluyla dile yerleşerek kazanır. Başka bir deyişle, özne, Öteki'nin yönetiminde olan bir [dilsel] düzende kendisine iliştilen isimlendirme yoluyla ortaya çıkar. Bu nedenle özne, yapıbozuma daima açıklık olarak belirir. Çünkü özne, kendi tutarlılığını – ki bu tutarlılık hem öznel düzeyde öznenin kendilik bilincini kavraması anlamında hem de kendisini anlamlı bir varoluş olarak tanıyan Simgesel'in özneyi kodlaması anlamında tutarlılıktır – kendisinin dışından devşirmektedir. Böylece özne, kendi tutarlılığını kavramak ve tanınmak amacıyla daima imgesel bir konum ile uyum içinde olmak zorunluluğu taşır. Lacan'ci psikanalizin müdahalesi tam da bu konumlanmayı deşifre etme üzerine odaklanmıştır: özne, Simgesel düzen içinde tanınmak için daima imgesel bir konum üzerinden isimlendirilmek zorundadır. Başka bir deyişle özne, kendi gerçek varlığı ile değil, üzerine konumlanmak suretiyle anlamlandırıldığı imgesel bir soyut kimlik aracılığı ile kendilik kavrayışına ulaşır ve kendini bu imgesel konum aracılığı ile tanımlar. Bu Lacan'cı varsayım, liberalizmin söylemsel kurulumunda ve kapitalist ilişkilerin "doğallaştırılmasında" deşifre edici bir olanağa sahiptir.

Liberalizmin Psikanalitik Yapıbozumu

Bu alt başlık, Derrida'cı yapıbozum ile Lacan'cı psikanaliz felsefesini bir araya getirmekte ve bunu liberalizm ideolojisinin "Ben" (*self*) öznesi üzerine kurduğu söylemsel tertibatlarla odaklanarak gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Liberalizmin *Ben* öznesine yüklediği anlam çift boyutludur: özne, bir taraftan sabit ve tutarlı bir bütünmüş gibi kavranmakta, diğer taraftan ise anlamsal varlığını Simgesel bir yapı olan piyasa ilişkileri ile dolayımılarak edinmektedir. Bu çift boyutluluk, hem liberalizmin psikanalitik yapıbozumunu gerçekleştirmeyi sağlayan projeye temel sağlamakta, hem de bu proje için neden Derrida ile Lacan'ın bir arada düşünülebileceğini göstermektedir.

Liberalizm ve Ben'in Söylemsel Birliğinin Aporetik Tesisi

Liberalizmin özel mülkiyet, sınırlı – anayasal – devlet ve bireysel özgürlükler merkezli bir düşünce olarak Avrupa sahnesine çıkışı, Fransız İhtilali sonrası gelişen modern kapitalistleşme koşulları ile yakından ilgilidir (Manent, 1996:82). Liberalizm, kendini bir özgürlük ideolojisi olarak sunarken, temel dayanağı, *Ben* (*self*) kavramına olan aşırı vurgusudur. Tarihi ve beşeriyeti üreten özne olarak *Ben* kavramının bir aktör düzeyinde kabul edilmesi (Smith, 1997: 478), odak noktasını *Ben* öznesinin iradi boyutuna ve bunun kaynağında yer alan "insan doğası" (Cumming, 1969) prensibine kaydırmıştır. Liberalizmin *Ben* öznesine yüklediği otonom anlamın, tarihten ve mekandan bağdaşık bir "insan doğası" kabulüne referansla soyutlanması, birey kavramının içeriğini oluşturan temel söylemdir. Birey, liberalizmde, her tür beşeri aşkınlığın ve dışsallığın reddi için kurulan bir savunmadır. Çünkü liberalizm, tarihsel ve toplumsal inşanın temelinde, *bireyin iradesini* görmektedir (Smith, 2013: 11-12).

Bireyin özerk iradesi söylemindeki problem, *Ben* kavramına yüklenmiş bir ontolojinin *dışlama* ile malul olmasıdır. Bu dışlama ilişkisinin paradoksal görünüm arz etmesinin nedeni, temelde, *Ben* kavramının tarih-dışı inşasında (insan doğası) görülen tarihsellikten kaynaklanır. Başka bir deyişle, liberalizmin *Ben'i*, bir taraftan her tür tarihsel ve toplumsal olguların dışında konumlanmış bir *evrensel* olarak ortaya çıkmaktadır, fakat öbür taraftan, kavramın anlamsal içeriği, belli bir tarihsel ve toplumsal özneliğe tekabül etmektedir. Bunun açık anlamı, liberalizm, kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişmeye başladığı çağda mevcut toplumsal yeniden üretimin motoru addedilen girişim ve mülkiyet ilişkilerini yalnızca ekonomi-politik bir temel olarak almamakta, bunları aynı zamanda mevcut gerçeklik durumunun dışında tarih-dışı bir nitelik olarak görerek, tüm bu yeniden üretim araçlarına metafizik bir karakter kazandırmaktadır. *Ben* kavramına yüklenen bu metafiziksel kurgu, kavramın kendisine tarih-dışı bir nitelik kazandırma amacı taşısaya da, kavramın edimselliğini (vücuda gelmesi-somutlanması) tümüyle tarihsel koşullara indirgemektedir. Zira liberalizmin temel aldığı kavramsal *Ben* ile gerçek [tarihsel-toplumsal] *ben* arasındaki ayırım, birinin felsefi düzeyde tarih-dışı addedilmesi olarak basitleştirilemez; çünkü aradaki ayırımın kökeni, tarih-dışılaştırmanın ancak tarihselliğe dayanarak

gerçekleştirilebileceğine ilişkin *aporetik* durumda saklıdır. Başka bir deyişle, liberalizmin *Ben* kavrayışı, ancak belli toplumsal formasyon kalıplarında deneyimlenebilecek bir şeydir ve bu, tarihselliğe temelden bağlı bir öznelik kipinin tarih-dışlaştırılmasının yapısal çelişkiye tekabül ettiğinin göstergesidir.

Peki, neden liberalizm tarihselliğe derinden bağlı bir özne fikrini tarih-dışı gibi gösterme niyeti taşıyor? Burada, ideolojik bir tavır ekseninde, liberalizmin kendi egemenliğini ancak tutarlı bir hegemonik proje aracılığı ile inşa edebildiği söylenilebilir, ancak bu, meseleyi fazla basitleştirmek olur. Zira liberalizm, sabit ve tutarlı bir *Ben* kavrayışına dayandığı ölçüde, yapıyı niteleyen istikrarı ancak tek şekilde sürdürebilir: yapının istikrarsızlığını gizlemeye dönük tarih-dışlaştırma hamlesi ile yapı, idealize edilmek suretiyle gerçekliğin dışına atılır. Başka bir deyişle, tarih-dışlaştırma hamlesi, kendisini, tarihsel koşulların etkisindedir gibi göstermenin çelişkili bağlamından uzaklaştırabilmek adına, kendini görünür kıldığı yapıyı soyut söylemsel ağı kendisiyle ilişkilendirmektir. Bu, çok bilinen "temel haklar", "bireysel özgürlükler", "insan doğası", vb. gibi insanı tanımlayan kategorilerde karşımıza çıkar. Ancak problem, tanımın imlediği insan kavramının tarih-dışılığının tarihselliğin içerisine yerleştirilmesi suretiyle "anlaşılabilir" oluşudur. Ya da başka bir deyişle, liberalizmin öznesi, ancak kendi aporetik-oluşu yoluyla kavranabilir.

Öznenin Sembolik İnşası ve Kapitalist Bilinçdışının Belirimi

Liberalizmin *Ben* kavrayışındaki temel problem, kavramın temelinde olduğu farz edilen bütünlüğün aporetik bağlamıdır. Liberalizmin öznesi olarak *Ben*, kendi anlamını devşirdiği tarih-dışılığını, ancak tarihsel bir konuma oturmak suretiyle elde etmekte, fakat bu bağlamı daima gizlemek zorunda kalmaktadır. Başka bir deyişle, özne, yapısal olarak, anlamsal bütünlüğünü kendinde taşıyamamakta, dışsallık ile eklemelenmek suretiyle elde edebilmektedir. Öznedeki bu aporetik kurulum, liberalizmin *Ben* kavrayışında tarih-dışılığı neden tarihselliğin üzerine yerleştirmek zorunda kaldığını açıklar. Çünkü liberalizm, örneğin "bireysel özgürlükler" tarzında bir evrensel söz açtığı, özgürlük ile ilişkilendirdiği "birey" lafzını tarih-dışı bir varoluş şeklinde ima etme gereği duymaktadır; zira bu evrensel, birey kavramının verili toplumsal ilişkiler ağı içerisinde üretilmiş bir yapaylık (*artifact*) olduğu gerçeğini gizleme görevini ancak bu şekilde gerçekleştirebilir.

Liberalizmin tarih-dışılık ile tarihselliği bir arada dolayımlayan aporetik yapısı, en sahih halini kapitalizmde, daha doğrusu kapitalist ilişkiler ağı içerisinde bulur. Liberalizm, bireysel özgürlüğün ideolojisi ise, kapitalizm bu ideolojinin kolektif bir *göstergeye* dönüştüğü mecradır. Bu kolektif gösterge, yalnızca toplumsal maddi ilişkilerin yapılaşma evreni olarak anlaşılabilir; zira bu kolektif yapı, aynı zamanda yapının içsel bütünlüğünü oluşturan bir öznelik anlayışını da içerir. Yapı, bu minvalde, kendisini tutarlı gösterecek bir faillik evrenini – zorunlu olarak – kendinde muhteva eder; çünkü yapı, eylemin kendisinde *boşluksuz* açığa çıkmaktadır. Bu nedenle, kapitalist ilişkiler, yapının bütünlüğünün kurgusal ilişkiler ve bu ilişkilerin kurgusal faileri aracılığı ile gerçekleştiği bir *sembolik* yapıyı andırır. Hem ilişkiler hem de ilişkilerin faili olarak "toplumsal özne"ler, sembolik yapının kurgusal koordinatları içinde konumlanarak hiçbir zaman somut gerçeklik ile irtibatlı olmazlar. Böylece kapitalizm, somut gerçekliği, idealize edilmiş gösterenler aracılığı ile gizlemiştir.

Kapitalizm yalnızca yapısal gösterenlerin ideal bir kurgusalılık içerisinde birbirlerine eklemelendiği bir küme değildir. Kapitalizmi ortaya çıkaran şey, varsayımsal bir öznelik kipine bağlı varsayımsal ilişkiler ve tüm bu varsayımlardan türetilen sembolik bir toplumsallık düşüncesidir. Bu, kapitalizmin toplumsal ilişkilerin meta-merkezli doğasını ikinci plana atmaz; tersine metaların meta-dışı bağlama denk gelmesini (fetişleşme) üreten de bu düşüncedir. Çünkü kapitalizm, *kapitalist özne* (sermayedar) ile kapitalizm içinde emeğine yabancılaşmayı kendi varlığında olumlayan bir *özne* (emekçi) arasındaki

* Aporia sözcüğünü burada Derrida'cı anlamda kullanıyorum. Derrida, aporetik durumu, logos'un belli bir köken düşüncesine yaslandığı *merkez*in kendi içinde *merkezisizleştirilmesi* anlamında, yani yapıbozumun işlevsel kılınması anlamında kullanmıştır. Aporia, yapının sabit ve tutarlı oluşunun altında içkin bir çelişkinin, daha doğru bir ifadeyle temelinde bir *açmaz*ın olduğunu göstermesi bakımından yapıbozum düşüncesiyle bağlantılıdır.

olumlama ilişkisinden türemektedir. Bu olumlama, kapitalizmin bütünüyle *Ben* ideolojisine bağlı olarak geliştiğinin kanıtı olarak karşımıza çıkar, zira kapitalizm, liberalizmin özneye atfettiği anlamın edimsel hale gelmesidir. İşte bu somutlama, sadece liberalizmin *Ben* kavrayışının ilişkisel mecrada koyutlanması anlamındaki bir somutlama değil, fakat aynı zamanda aporetik yapının dışavurumu anlamında bir somutluktur. Tam da bu nedenle Lacan'ın, ve takipçisi Zizek'in, kapitalist çözümlemelerde psikanalitik metaforları kullanırken yaptıkları tahlil son derece değerlidir. Çünkü Lacan, kapitalizme içkin göstergelerin temelde boşluğa sahip olduklarını sezilemiş ve bu boşluğun çözümlenmesi halinde kapitalizmin öne sürdüğü hipotezlerin temelden sarsılacağını düşünmüştür (Roudinesco, 2012:38). Ancak buradaki sarsıntıyı çözümlemek hiç de kolay değildir; zira Lacan, bunun için Freud'a geri dönüş yolu açmak durumunda kalmıştır (Tomsic, 2017:15). Freud, mevcut kavrayışların bastırma durumunda kaldığı, ancak mevcut yapılarıdaki içsel tutarsızlık alanlarını oluşturan boşlukları incelemesinin nedeni, tam da bilinçdışının koşuludur. Lacan'ın bilinçdışını dile benzetmesinin kökeni, Freud'un, söz konusu boşluklarda fark ettiği "dışarılık" düşüncesidir. Fakat bu dışarılık, fiziksel anlamda dışarı bırakılmayı değil, yapıya içkin anlam haritasının içinde tutarsızlık oluşturmalarından ötürü anlama katılmamalarını ifade eder. Bu bakımdan Freud için bilinçdışı, ne olduğundan ziyade nasıl oluştuğu ile ilgili bir problemi gündeme getirmektedir.

Lacan'ın Freud'dan devraldığı miras, bilinçdışını açıklamaktan ziyade, bilinçdışını meydana getiren koşulların çözümlenmesidir. Bu nedenle Lacan, Marx'ın Kapital'de geliştirdiği tezleri kendine referans olarak alır ve Kapital adlı metninde Marx'ın "semptom" kavramını icat etmiş olabileceğini söyler (Lacan, 2007:26). Ancak Lacan, semptom tabirini çok farklı bir şekilde kullanır: Lacan'cı semptom, öznenin, yapıdaki tutarsızlığı kasıtlı olarak görmezden gelmesi ile oluşur. Bu, bireyin kendisinin içinde anlamlandığı özne yapısı olabileceği gibi, bireyin somut olarak içinde bulunduğu toplumsal ilişkiler ağı da olabilir. Ancak önemli olan husus, Lacan'ın, Marx'ın tezleri ile geliştirdiği dolayımıdır. Zira Marx'ın kendisi, bireylerin dünyayı kavrama biçimlerinde yapısal bir tutarsızlığı değil, tam tersine onların öznel niyetlerinin ön planda olduğunu kabul etmiştir (Marx ve Engels, 2013:34-35). Böylece semptom, yapının istikrarsızlığının örtülmesi, hatta gözden kaçırılmasıdır. Marx'ın, Kapital'de değer yasasını inceleyen, mevcut toplumsal ilişkilerin temelinde yatan şeyin, onların nesnel boyutlarının kapatılması şeklindeki düşüncesi (Marx, 2011:106) geliştirmesinin nedeni biraz da budur. Çünkü Marx, değer analizini yaparken, yani değer yasasına yapısal bir bağlam olarak yaklaşırken, değer yasasının içindeki saklı unsurları göz önüne getirmeye çalışır. Fakat asıl önemlisi, değer yasasının edinmiş olduğu istikrar, yani yapısal tutarlılığı, içsel bir keyfiyetin görünmez kılınması sayesinde üretilmektedir. Bu keyfilik, öznel bir irade değil, bütünüyle tarihsel ve toplumsal koşullar olarak tarihselliğin bizzat kendisidir. Yani kapitalist ilişkilerin ve bunlardan kaynaklanan tüm evrensel kategorilerin (sermaye, öznellik, mülkiyet, vb.) kurucu ögesi olarak değer yasası, kendi tarihselliğini örtmek suretiyle kendine – ve kendinden kaynaklı tüm evrensel kategorilere – tarih-dışılık katabilmektedir.

Ancak kapitalizmin ve bu sistemin öznesi olarak evrenselleştirilmiş *Berl*'in bilinçdışı analiz ile çözümlenmesi bununla bitmez. Daha doğrusu Lacan için Marx'a atfedilecek analiz bununla sınırlı değildir. Lacan, öznenin – daha doğru bir ifadeyle özneleşmenin – sürekli ertelenmiş halde oluşuna ve bitimsizliğine vurguda bulunur. Bu bitimsizlik süreci iki ön varsayımın diyalektik eleştirisi ile paralel düşünülür: bir taraftan öznenin kendinde tamlığı geri çevrilir – zira bu, özneleşmenin Simgesel içinde konum almaya bağlı olarak gelişmesini gösterir. Diğer taraftan, özne-varlığın kendisinin eksiksiz bilince sahip bir farklılaşmada temsil olduğu düşüncesi reddedilir – çünkü özne, kendini ancak imgesel bir dışarıya aracılığı ile kavrayabilir. Öyleyse bilinçli-varlık, temsil ettiği Cogito düşüncesiyle uyum göstermez; hatta tersine özne, radikal bir Cogito zıtlığı olarak gelişmektedir. Bunun nedeni, az evvel söylediğimiz gibi, özneleşmenin koşulunun negatif bir temsil açığında saklı olmasıdır. Başka bir deyişle, özne, simgeselin içine koyutlanmış olarak varsayılır; ancak bu koyutlama, dilsel sistem içerisinde görünmeyen bir dolayımdayıcı tarafından gerçekleştirilir. Yani, özne dil-dışı olarak vardır; dilin içinde ise görünmez.

Kapitalizmin semptomatik bağlamının Lacan'cı oluşunun altında yatan neden, işte bu aporetik iç içe geçişlerdir. Çünkü kapitalizm, liberalizme koyutlanmış olan bir evrensel – *Ben* öznesi – ile temsil edilir. Kapitalizmin ünlü mottosu "müşteri her zaman haklıdır" prensibi, piyasa ilişkilerinin gerçeklik düzleminde işleyişini saklar; ancak bunu, özneyi – *müşteri* – tarih-dışı bir *boşlukta* göstererek

gerçekleştirir. Başka bir deyişle, liberalizmin öznesi olan *Ben*, tarihin – gerçekliğin – dışında-gibi gösterilerek tarihselliğin içinde anlamlandırılır. Bu, özneleşmenin negatifiğini devre dışı bırakan bir düşüncenin devrede olduğunu gösterir. Zira kapitalizmde gizlenen şey, gerçekliğin ta kendisidir ve bu da gerçekliğin faillerinin – edimleriyle birlikte – topyekun içeriksizleştirilmesi yoluyla olabilir. Marx'ın meta-para nesnesine bakışında gördüğü şey, sermayenin ontolojisidir; çünkü para, kendisi gerçeklik olmayıp insnalarca geçmiş-gibi algılanan bir şeydir. Marx, böylece, sermayenin oluşumunda bir taraftan ideolojik bir sürece göndermede bulunur, fakat diğer taraftan paranın sermayeye dönüşümünde asıl nedenin gerçekliğin ikamesi olduğunu söyler. Bu ikame, dil-dışı olanın dilin içine çekilerek kendi bağlamından kopartılması anlamında *simgeselleştirmeden* başka bir şey değildir. Sermaye, kapitalist üretim ilişkilerinin kökeninde bulunan içsel çelişkilerin ve tutarsızlıkların bastırılmasının bir sonucu ve göstergesidir. Çünkü piyasa ilişkilerinde inşa edilen faillik, nesnel mübadelesini nesne-olmayanlarca sürdürür. Başka bir deyişle, mübadele edilen şeyin nesnel olmaması ve nesnel arası değiş-tokuşu sağlayan şeyin nesne-para olması başka türlü açıklanamaz. Marx'ın tezi bu konuda çok açıktır: para, kendisi gerçek olmadığı halde nesnel arası mübadelenin tam merkezine çekilerek – yani merkezleştirilerek – nesnel gerçekliğini mistifike eder. Paranın satın alma gücü ile insan özgürleşmesinin temelini koyutlanan emeğin satın alınabilmesinin nedeni tam da bu merkezleştirme hamlesidir. Para, kendisinin doğrudan temsil etmediği bir imgesel (sermaye) aracılığı ile toplumsal ilişkilerin içeriğinde merkezleştirilir ve simgeselin içinde elde ettiği anlam ile kökendeki çelişkiyi gizler.

Bilinçdışı Semptom

Kapitalizm, liberalizme için evrensel kategoriye, yani *Ben* öznesine, ilişkisel bir içerik sağlamakla, öznenin içinde bulunduğu toplumsal ilişkileri oldukça başarılı bir biçimde gizlemektedir. Başka bir deyişle, kapitalizmin yaptığı şey, esas itibarıyla, tüm dikkati tarih-dışı öznenin her şeyi yapabilmeye muktedir oluşuna dair sonsuz potansiyeline ve özerkliğinin radikal sınırsızlığına çekmektir. Böylece anlamı bütünüyle bu soyutluk içinde inşa ederek gerçekliğin üzerini örtmek, yani anlamı önce dil-öncesi kılıp ardından başkalaşıma uğratarak dilin alanında yeniden kurmaktır. Evrensel insan doğası prensibinin sermayeleştirme süreçlerine doğrudan dahil olması bunun göstergesi değil midir? (Read, 2014:43-44). İnsan doğası ve ona için kılınan tüm soyut içerikler (mülkiyet arzusu, özerklik kaygısı, rekabetin antropolojik gerçekliği, vs), tarih-dışı ön kabul olmalarına karşın, toplumsal ilişkilerin nesnel gerçekliği içerisinde tarihselleştirilirken, tarihsel olan dilin (görünen) dışına atılır (görünmez bırakılır). Lacan'ın Marx'ın keşfettiği şeyin semptom olduğunu söylemesinin nedeni basitçe budur: Marx, nesnellüğün bilinçli biçimde üzerinin örtülmesi sistemi olarak tasvir ettiği kapitalizmde, bu bilinçli çabayı destekleyen göstergenin fetişleştirme olduğunu ileri sürer (Marx, 2011:82). Fetiş, nesneye atfedilen anlamın çift boyutunu bünyesinde taşır: bir taraftan nesnenin sahil halini devre dışı bırakır – onu bağlamından kopartır; diğer taraftan ise nesneyi bütünüyle öznel bir bağlam üzerinden yeniden anlamlandırır – ancak bu öznel, iradi anlamda değil, tarih-dışılığın tarihe nüfuz etmesi anlamında bir keyfiliğdir. Böylece fetişleştirme, yapının bünyesinde yeniden inşa edilerek ortaya çıkan anlam zincirinin aporetik bağlamını gösterir. Nesne (örneğin para), kendisi olduğu haliyle değil, karşılık geldiği soyut bağlama referansla anlamlanır. Böylece sarmallık tamamlanır: para, artık kendisi olmadığı gibi, parayı değerleyen yasa da tarihin kapısından içeri girmiştir.

Ancak bunun nasıl gerçekleştiği hala muammadır. Lacan'a göre Marx, kapitalizmdeki semptomatik işleyişi görmüştür; lakin açıklanması gereken şey, aporianın her defasında nasıl devreye girdiğidir. Başka bir deyişle, kapitalizmin, liberal evrensellere dayanarak tarih-dışılık ile tarihsel olan arasında aporetik bir bağ kurması meselenin sadece bir tarafıdır. Asıl konu, aporianın nasıl çalıştığı ya da neden/nasıl davet edildiğidir. Bu nedenle, burada kullanılan semptom kavrayışının derinleştirilmesi gerekir. Bu derinliği sağlayacak olan şey ise, kapitalizmin semptomatik işleyişinin bilinçdışı oluşudur – başka bir deyişle, semptom, sistemin bilinçdışıdır ve bu yüzden görünmez kalır.

Sohn Rethel, bu bilimsel kategorilerin ve nedensellik ilişkilerinin birbirleriyle olan uzlaşmasını tam da bu bağlamda ele almıştır. Ona göre kapitalizm, meta mübadelesine dayanırken, buradan üretildiği varsayılan öznelleştirme ilişkisini halihazırda kendinde barındırır (Vighi, 2010:51). Yani, onun deyişle, ortada bütünüyle *patolojik* bir durum vardır; zira yalnızca üretim değil, üretimin kendisini üreten

ilişkiler ve bunların temelinde bulunan varoluş biçimleri de kökenden itibaren bağlamından kopartılmış halde bulunmaktadır. Öyleyse kapitalizmde bastırılan şey nesnellik değil, nesnelliğin nesnelliği, yani nesnelliği gizleyen keyfiliğin neden olduğu aporetik durumdur. Bu aporetik durumun gizlenmesi, varoluşa öncel olan simgesel düzenin dışsallıktan koparak içkinleşmesine bağlıdır (Zizek, 2011:35). Başka bir deyişle, simgesel düzen, dışsallığını kaybederek – ondan koparak – bu aporiayı, yani yapının içsel tutarsızlığını, maskeleyebilir. Kapitalizmin soyut-evrensellere, yani liberalizmin kategorilerine dayanması bu yüzdendir. Çünkü bu soyut kategoriler, toplumsal gerçekliğin bastırılması yoluyla açığa çıkar ve bu sayede kendini, bastırıldığı nesnelliğin yerine geçirir. Yapının keyfiyeti tam da budur: kapitalizm, insanlar ile nesnelere arası ilişkileri düzenlemez, *nesneyi-üreten-insan* ve *nesneyi-tüketen-insan* şeklindeki soyut ve tarih-dışı simgesel-adlandırmaları varoluşun kökenine koyutlayarak *Berli* merkezden kurar. Ancak *Berli*'nin merkezden kuruluşunda radikal bir aporia vardır: zira *Ben*, kendisinin – aslında – kendisi olmadığına dair gerçeklik sayesinde kendisi olabilen bir simgesel varlıktır.

Kapitalizmin simgesel yapı olarak çalışmasının önkoşulu, öznenin bu simgesel içinde imgesel olarak konumlanması ya da başka bir ifadeyle, öznenin kendini imgesel-özne olarak ön-kavramasıdır. Öznenin kendilik bilinci, Descartes'çı anlamıyla dünya ile mesafelenmek suretiyle kendinde saf kendiliği kavrayan bağımsız bir ego bilinci değildir. Tersine, kapitalizmin simgesel yapısı içerisinde özne, daima bu yapıya iliştilmiş olarak kurulur. Bu iliştilme işlemi, basitçe meta ilişkisinin karakteristiğini yansıtır: meta ya da meta mübadelesi, nesnelere arasındaki nesnel mübadelelerin imgesel mübadele ile fazlalığa sahip olmasıyla anlamını kazanır. Buradaki fazlalık, Marks'ın kapitalist sömürü ilişkisinin merkezine yerleştirdiği "artı değer" değildir. Fazlalık, mübadelesi yapılan nesneye ve mübadele ilişkisinin kendisine ilave edilen bir fazlalıktır ve bu fazlalık ilişkinin taraflarını "özne" olarak üreten yapısal gösterendir. Bir müşteri, yalnızca hizmet satın alan kişi değildir; bu işlem yoluyla kendini tanıyan ve kendini bu işleme göre karşısındakine tanıtmaya çalışan bir söylemsel konumu işgal eder. Bu söylemsel konum, kendilik kavrayışının geliştiği ve üretildiği yapısal bir boş-gösteren olarak, öznenin özneleşme prosedürlerini muhteva ederek yapının bütünlüğünü üretir. Özne, otonom içkinliği ile değil, bu konumlar üzerinde konumlanabilme yetisi ile özneleşir. Kapitalizm, bu sayede özneleşme ile yapı arasında bir bağ kurar. Ancak bu bağın tümüyle varsayımsal oluşu, daima bir boşluk bırakmaktadır, ki bu boşluk kapitalizmin hiçbir zaman tam anlamıyla gideremediği şeyi oluşturur: bilinçdışının Gerçekliği.

Bilinçdışının simgesel tarafından zapt edilemeyeşi, bastırılmak durumunda kalan Gerçeğin öznenin dünyasına sızmasına neden olmaktadır. Lacan'ın Gerçek ile Simgesel arasına çektiği gerilimli sınır, öznenin travmatik oluşunun açık göstergesidir. Gerçek, yani dil-öncesi ya da dil-dışı bağlam, kurgusal bağlamda üretilen Simgesel'in gideremediği boşluğu tamamlayacak olan yegane durumdur. Simgesel, yani dilsel düzen, dilin içine aktarılamayan dilin dışında tutarak onun saf varlığını gözden kaybedebilse de zihinsel çağrışımlardan koparamamaktadır. Lacan'cı psikanalizin kapitalizm eleştirisi ile düğümlendiği yer de burasıdır; çünkü Lacan için kapitalizmin meta-merkezli ilişkilere odaklanmasındaki içkin neden, kapitalizmin gideremediği boşluğun daima meta ilişkilerinin temelini oyacak bağlamda sızma tehlikesi taşımasıdır. Bunun nedeni ise, kapitalizmdeki meta ilişkilerinin, salt maddi mübadelelerin transfere konu olan nesnelere dünyasının evreninde gerçekleşen bir alım-satım durumu olmamasıdır. Başka bir deyişle, meta, mübadele edilmeden önce bir meta olarak var olan imgesel nesne olarak özneyi ele geçirmeye çalışan simgesel bir gösterendir. Bu, metanın, özneliğe doğrudan eklenmesini sağlayan öznelik temsillerinin imgesel boyutuna sahip olmasında açığa çıkar. Meta, öznenin kendini kendinde kavramasına imkan sağlayan imgesel bir fazlalıktır: meta, özneye dışsal olan *maddi şey* olmaktan öteye bu fazlalık aracılığı ile geçer, çünkü meta yoluyla özne, simgeselin içinde kalabilecektir.

Öyleyse öne sürebileceğimiz iddia şu olmalıdır: kapitalizmdeki meta mübadelesi salt nesnelere arası gerçekleşen bir alışveriş olarak okunamaz, çünkü bu ilişkilerin faili olarak varsayılan "özerk" özne, bu alışverişini gerçekleştiren fail değil, alışverişini yapılan nesnelere iliştilen imgesel anlamlar aracılığı ile kurulan bir gösterendir. Bu, aynı zamanda, kapitalizmin yapısal okunması gerektiğine ilişkin analizlerin de merkez noktasını teşkil eder (Althusser, 2017). Yapısal okuma, öznenin yaratıcı-fail olarak değil, fakat yapı-içinde belirlenen bir edilgenlik kipi olarak anlaşılmasını salık veren kimi postyapısalcı okumaların da merkezini oluşturur (Koch, 2007). Psikanalitik okuma da benzer biçimde öznenin konumlanışlığını ön-belirleyen yapısal süreçlerin etkisini mercek altına alırken özneyi benzer bir

biçimde analiz etmenin yollarını arar. Ancak psikanalizin ayırt edici noktası, öznenin, içinde türetildiği yapısal ilişkiler aracılığı ile özneleşmesindeki yapısal gösterenlerin açığa çıkarılmasıdır. Başka bir deyişle, psikanaliz, aslında bir özne teorisi ileri sürmez; fakat, özneyi üreten yapısal koşullara odaklanır. Kapitalizmin meta-merkezli psikanalitik okunuşu, metanın taşıdığı anlamın ön plana alınmasını sağlayarak yeni bir özne kavrayışının ana hatlarını sunar. Bu yeni özne eleştirisi, hem özneyi üreten yapısal koşulları, hem de öznenin kendilik bilincini nasıl kavradığını bir arada anlamamızı sağlar. Bu yüzden kapitalizmin psikanalitik yapıbozumu, kapitalist ilişkiler ile bu ilişkileri içinde fail olarak üretilen öznenin bir arada tam ve bütün olarak içerildiğini varsayan yaklaşımların içsel tutarsızlığını görmemizi sağlar.

Sonuç: Özgürlük Vaadinden Simgeselin Tahakkümüne

Liberalizm, yalnızca bir ideoloji olarak değil, fakat bir kendilik (ego) felsefesi olması nedeniyle de esaslı bir değerlendirilmeye ve eleştiriye tabi tutulmalıdır. Çünkü liberalizm, siyasal alana ilişkin düşünce ve tutumların sistematik şekilde ele alındığı bir felsefe olmanın ötesinde, birey ve bireysel özgürlük gibi temel değerlere ilişkin ontolojik önermeler geliştirmiştir. Bu nedenle liberalizme dönük bir değerlendirme – ve eleştiri – öncelikle liberalizmin ontolojisine yönelmek durumundadır. Bu makalede amaçlanan, liberalizmin ontolojik varsayımlarının eleştirisidir. Liberalizm, ontolojik olarak, tarih-dışı addedilen bir aşkın birey kavramına öncelik ve üstünlük tanımakta, tarihsel yapı ve ilişkileri bu aşkın referansa dayanarak inşa etmekte ya da eleştirmektedir. Dolayısıyla liberalizmin ontolojisinde yatan ana düşünce, varoluşsal nedeni ile biçimi her tür tarihsel ve toplumsal dizgeden koparılmış soyut bir *Ben* düşüncesine yaslanmaktadır. Bu soyut *Ben*, tarih-dışı bir öznellik olarak, toplumsal ve tarihsel belirlenimden muaf addedilmektedir. Ancak, liberalizmin hipotetik problemi, tam da bu varsayımdan kaynaklanır, çünkü bu soyut *Ben*, özgül tarihsel ve toplumsal üretim ağı olarak kapitalizmin bir ürünüdür. Ancak liberalizm, bu gerçekliği, *Ben* mefhumunu tarih-dışı bir özne olarak üreterek gizler.

Liberalizmin – ve onun ilişkisel göstereni olarak kapitalizmin – psikanalitik yapıbozumu tam da burada devreye girer. Yapıbozum, ontolojinin temelini imlenen ve yapıya tarih-dışılık kazandıran istikrarlılığın içindeki çelişkileri deşifre etmek ise, psikanaliz de bu deşifre edilmiş öğeleri ilişkisel düzeylerde (örneğin kapitalizm) keşfetmektir. Yapıbozum yöntemi ile psikanaliz felsefesinin liberalizmin ontolojik eleştirisinde bir araya getirilmesinde amaç, liberalizmin temelini yerleştirdiği soyutluk varsayımının tutarsız ve çelişkili yapısını göstermektir. Çünkü liberalizm, *Ben* mefhumunu, özerk bir bütün gibi ortaya koyarken, bu soyut *Ben* kategorisinin tarihsel üretilmişliğini maskeleyen için soyutlama yoluna başvurur. Ancak soyutlama, belli somutluk ilişkilerinde görünür olması gereken bir şey olduğundan, liberalizmin ontolojik temelindeki yapısal çelişki açığa çıkar. Bunu en iyi gösteren, kapitalizmdeki fetişleştirmedir. Fetişleştirme, metanın nesnel gerçekliğinin soyut bir mefhumla ikame edilmesi ya da üst üste binmesidir. Marx, fetişleştirmeyi her ne kadar kapitalist üretim ilişkilerinde *para* ile bağlantılandırırsa da, psikanalitik yaklaşım fetişleştirme ilişkisini öznenin kendisine dek götürmektedir. Buna göre, özne, kapitalist üretim ilişkilerinin nesnel gerçekliği içinde üretilen bir varoluş olarak görülmez, fetiş ikame sayesinde varoluş daima simgesel konuma atılır. Bu, kapitalizmin kendini temellendirdiği “müşteri her zaman haklıdır” mottosunda rahatlıkla görülebilir. Buradaki soyut “müşteri” ve onun soyut “haklılığı”, ancak belli somut ilişkilerde görünür kılınabilecek bir şeydir. Ancak, problem şuradadır ki, müşterinin haklılığı, ontolojik bir içerikten türemez; başka bir deyişle, “müşteri, haklı olan varlık değildir”. *Haklılık*, söylemsel ve simgesel bir boşluktur ve kapitalist üretim ilişkilerini meşrulaştırmak adına seferber edilmektedir. Başka bir deyişle, öznelerin gerçeklikle aralarına mesafe konulmuştur ve bu mesafeyi yaratan da kapitalist üretim ilişkilerinin nesnel yapısını maskeleyen simgesel düzenlerdir. Simgesel düzenler, “müşteri her zaman haklıdır” gibi mottolarda ya da “otonom birey” gibi içeriksiz ve muğlak soyut evrensellerde yalnızca dilsel olarak var olan, ancak gerçeklik düzeyinde somut içeriğe sahip olamayan belirteçlerdir. Bu, liberalizmin, simgesel-söylemsel varlığının temelinde gerçekliğin bastırıldığını gösterir. Buna göre aşkın birey, nesnel gerçekliğin bastırılması ile açığa çıkan simgesel bir koddan başka bir şey değildir.

Kaynakça

- Althusser, L. (der) (2017). *Kapital'i Okumak*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Nora
- Bowie, M. (2007). *Lacan*, (V. Pekel Şener, çev.), Ankara: Dost
- Cumming, R. D. (1969). *Human Nature and History: A Study of the Development of Liberal Political Thought Vol. 1*, Chicago: University of Chicago Press
- Derrida, J. (1978). *Writing and Difference*, (Alan Bass: Çev.) London: The University of Chicago Press,
- Derrida, J. (1982a). *Positions*, (Alan Bass: Çev.), Chicago: University of Chicago Press
- Derrida, J. (1982b). *Margins of Philosophy*, (Alan Bass: Çev.), Chicago: University of Chicago Press
- Derrida, J. (1992a). *Points... Interviews, 1974-1994*. Elisabeth Weber (ed), (Peggy Kamuf: Çev.). California: University of Stanford Press
- Derrida, J. (1992b). *Acts of Literature*, Derek Attridge (ed), New York: Routledge
- Doyon, M. (2014). "The Transcendental Claim of Deconstruction", *A Companion to Derrida*, Zeynep Direk ve Leonard Lawlor (ed), Oxford: Wiley Blackwell Pub., ss. 132-150
- Homer, S. (2013). *Jacques Lacan*, (Abdurrahman Aydın: Çev.), Ankara: Phoenix
- Koch, A. M. (2007). *Poststructuralism and the Politics of Method*, New York: Lexington Books
- Lacan, J. (2007). *The Seminar of Jacques Lacan: The Other Side of Psychoanalyses (Book XVII)*, (Russell Grigg: çev.), New York: W. W. Norton Company
- Lacan, J. (2011). "Özne-Ben'in İşlevinin Oluşturucusu Olarak Ayna Evresi", (Nilüfer Kuyaş: çev.), S. Zizek (der), *İdeolojiyi Haritalamak*, Ankara: Dipnot
- Lacan, J. (2013). *Psikanalizin Dört Temel Kavramı: Seminer 11. Kitap*, (Nilüfer Erdem: Çev.), İstanbul: Metis
- Manent, P. (1996). *An Intellectual History of Liberalism*, (Rebeca Balinski, çev.), New Jersey: Princeton University Press
- Marx, K. (2011). *Kapital: Ekonomi Politikasının Eleştirisi Cilt 1*, (Mehmet Selik ve Nail Satlıgan: çev.), İstanbul: Yordam
- Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi*, (Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez: çev.), İstanbul: Evrensel Basım
- Rabate, J. M. (2003). "Lacan's turn to Freud", J. M. Rabate (der), *The Cambridge Companion To Lacan*, Cambridge: Cambridge University Press, ss. 1-24
- Read, J. (2014). *Sermayenin Mikropolitikası: Şimdiki Zamanın Tarihöncesi ve Marx*, (Ayşe Deniz Temiz: çev.), İstanbul: Metis
- Roudinesco, E. (1990). *Jacques Lacan & Co: A History of Psychoanalyses in France, 1925-1985*, (Jeffrey Mehlman: Çev.), Chicago: University of Chicago Press
- Roudinesco, E. (2012). *Her Şeye ve Herkese Karşı Lacan*, (Nami Başer: çev.), İstanbul: Metis
- Rutli, E. E. (2016). "Derrida'nın Yapısökümü", *Temaşa*, sayı:5, ss. 49-69
- Sallis, J. (1987). *Deconstruction and Philosophy: The Texts of Jacques Derrida*. Chicago: University of Chicago Press
- Saussure, F. de. (1959). *Course in General Linguistics*, (Wade Baskin, çev.), New York: The Philosophical Library Press
- Smith, A. (1997). "The Four Stages of Society", A. Broadie (der), *The Scottish Enlightenment: An Antology*, Edinburgh: Canongate
- Smith, G. H. (2013). *The System of Liberty: Themes in the History of Classical Liberalism*, Cambridge: Cambridge University Press
- Tomsic, S. (2017). *Kapitalist Bilinçdışı: Marx Ve Lacan*, (Barış Engin Aksoy: çev.), İstanbul: Metis
- Tura, S. M. (1996). *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*, İstanbul: Ayrıntı
- Vighi, F. (2010). *On Zizek's Dialectics: Surplus, Subtraction, Sublimation*. New York: Continuum
- Zizek, S. (2011). *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, (Tuncay Birkan: çev.), İstanbul: Metis
- Zupancic, A. (2011). *Neden Psikanaliz? Üç Müdahale*, (Barış Engin Aksoy: çev.), İstanbul: Metis